

Ο άσημος και ο διάσημος στη μοναστική κοινότητα της Ανατολής

Κρίτων Χρυσοχοΐδης

*Διευθυντής Ερευνών,
Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών/ΕΙΕ*

Αν αναζητήσουμε στα λεξικά, τόσο της αρχαίας όσο και της νεότερης ελληνικής γλώσσας, τη σημασία του δίδυμου των λέξεων αφανής και επιφανής, επώνυμος και ανώνυμος, άσημος και διάσημος, θα παρατηρήσουμε μια εξαιρετικά μεγάλη σύγκλιση συνωνυμίας αλλά και νοηματότητας τους.

Αφανής είναι ο μη ορώμενος, αυτός που περνά απαρατήρητος, που παραμένει άγνωστος. Ο αφανής είναι άσημος, ασήμαντος, ταπεινός. Είναι συγχρόνως και ανώνυμος, δεν είναι δημόσιο πρόσωπο, δηλαδή δεν αναγνωρίζεται από το ευρύ κοινό. Δεν θα συναντήσουμε την «υπογραφή» του σε μια πράξη ή σε κάποιο έργο.

Αντίθετα, επιφανής είναι αυτός που έρχεται στο φως, ο ολοφάνερος, ο αξιοσημείωτος, αυτός που έχει διακεκριμένη θέση. Ο επιφανής είναι γνωστός, ίσως διάσημος, ένδοξος και ευκλής. Είναι και επώνυμος, έχει αυτό που λέμε κοινώς «υπογραφή», και το όνομά του αναγνωρίζεται εύκολα από το κοινό μέσα στο οποίο ζει και κινείται.

Όσον αφορά όμως το θέμα μας, πολύ αβίαστα τίθεται το ερώτημα σε ποιο βαθμό μπορούμε να αναφερόμαστε στις έννοιες διάσημος και άσημος, αφανής και επιφανής, επώνυμος και ανώνυμος όταν μιλάμε για έναν μοναχό της Ανατολής. Και αυτό γιατί η φύση των αξιών που εκπροσωπεί ο μοναχισμός –ένας κατεξοχήν πνευματικός θεσμός– δεν αφήνει χώρο για τέτοιες διακρίσεις, ιδίως όταν οι παραπάνω έννοιες προσλαμβάνονται με κοσμική χροιά και κριτήρια.

Με κριτήρια θεολογικά, υπερβατικά, μεταφυσικά αν θέλετε, ασφαλώς υπάρχει απάντηση που κατ' αρχήν φαίνεται και απλή: επώνυμος και επιφανής είναι ο μοναχός που βιώνει με ακρίβεια και απόλυτη συνέπεια τα ιδεώδη της αποταγής και της άρνησης των εγκοσμίων, με άλλα λόγια ο άγιος, ο ενάρετος, ο ασκητής. Και η διασημότητά του, θεωρητικά τουλάχιστον, δεν σχετίζεται με καμία εγκόσμια αναγνώριση. Αντίθετα, άσημος και ασήμαντος –πάλι με τα ίδια κριτήρια– είναι ο ασυνεπής προς τα ασκητικά ιδεώδη μοναστής, καταδικασμένος σε πνευματική αφάνεια.

Ωστόσο, ο μοναχισμός ως θεσμός ζει και αναπτύσσεται ως επίγειο ιστορικό φαινόμενο. Με άλλα λόγια, το μοναστήρι είναι ένας οργανισμός που σε κάθε εποχή για να επιβιώσει αναπτύσσει εκτός από πνευματικές, κοινωνικές και προπάντων οικονομικές δραστηριότητες. Λειτουργώντας μέσα στις κοινωνίες της εποχής του, εντάσσεται και προσαρμόζεται στους θεσμούς και στα δεδομένα των ιστορικών συγκυριών, υιοθετώντας αξίες που ίσως φαντάζουν υλικές και πεζές. Ασφαλώς επώνυμος και διάσημος, στον μικρόκοσμο της μονής και της τοπικής κοινωνίας που την περιβάλλει, είναι κατ' αρχάς ο μοναχός κτίτορας και συνθηθέστατος άγιος (όταν υπάρχει), ο ηγούμενος ως πνευματικός ηγέτορας και ο διακεκριμένος για την αγιότητα μοναχός. Πλάι όμως σε αυτούς, το κατώφλι της επωνυμίας περνάει και ένας ικανός αριθμός μοναχών που κύρια δραστηριότητά του, όπως τουλάχιστον μαρτυρείται στις αρχειακές πηγές, είναι η ενασχόληση με την οικονομική ανάπτυξη και ευρωσία της μοναστικής κοινότητας. Και είναι αυτή η δραστηριότητα που θα τους αναδείξει ως ηγετικές επώνυμες προσωπικότητες.

Το φαινόμενο είναι περισσότερο εμφανές στα μεταβυζαντινά χρόνια, ιδιαίτερα από τον 17ο αιώνα και εξής, και συνδέεται άμεσα με τη ριζική αλλαγή της

οργάνωσης του εσωτερικού μοναστικού βίου. Είναι γνωστό ότι κατά την οθωμανική περίοδο υποχωρεί σχεδόν καθολικά το κοινοβιακό σύστημα και παγιώνεται η ιδιορρυθμία ως καθεστώς λειτουργίας και διοίκησης των μονών. Τη μονοκρατορία του ηγουμένου, τόσο σε πνευματικά θέματα όσο και σε θέματα οργάνωσης του καθημερινού και υλικού βίου, διαδέχεται ένα συλλογικό σύστημα διοίκησης από έγκριτους μοναχούς. Η ιδιορρυθμία, η οποία επικράτησε ακόμη και στον αθωνικό μοναχισμό, επέφερε χαλάρωση των αυστηρών ηθών του ασκητικού βίου, γεγονός που αντανακλάται στα κριτήρια επιλογής και ανάδειξης της ηγετικής ομάδας που διοικεί το μοναστήρι.

Στα 1744, ο διάσημος ευλαβής περιηγητής του Αγίου Όρους Βασίλειος Μπάροκ (Barskij), αναφερόμενος στο καθεστώς λειτουργίας της ιδιορρυθμής αθωνικής μονής, περιγράφει με αφοπλιστική ειλικρίνεια τον τρόπο ανάδειξης των προσώπων στις διοικητικές θέσεις και αφήνει σαφέστατους υπαινιγμούς για το ποιος είναι ο επώνυμος και ποιος ο ανώνυμος στο μοναστήρι:

Ο ηγούμενος δεν είναι ισόβιος, όπως συνέβαινε στα αρχαία χρόνια, αλλά τον αλλάζουν μέσα σε διάστημα λίγων μηνών· ελάχιστοι κατορθώνουν να ηγουμένεψουν έναν ολόκληρο χρόνο. Η αιτία της συχνής αυτής αλλαγής είναι η εξής: οι προϊστάμενοι της μονής έχουν τη συνήθεια να προβάλλουν στη σύναξη για υποψήφιο ηγούμενο εκείνον από τους ιερομονάχους που μετά από τρία ή τέσσερα ταξίδια με άγια λείψανα έφερε ένα σημαντικό ποσό χρημάτων στο μοναστήρι. Έτσι, εκλέγεται ηγούμενος, ώσπου να έλθει άλλος ιερομόναχος, που να φέρει περισσότερα χρήματα από αυτόν. Τότε γίνεται αντικατάσταση του ηγουμένου. Οι ηγούμενοι που αποχωρούν παίρνουν τον τίτλο «προηγούμενος», και τέτοιοι στο μοναστήρι υπάρχουν πάρα πολλοί. Πάντως, εξωτερικώς, η τιμή που αποδίδεται μέσα στο μοναστήρι στους προηγούμενους είναι μεγαλύτερη από αυτήν που αποδίδεται στον ηγούμενο. Ο ηγούμενος δεν έχει καμιά εξουσία· απλώς προϊσταται στις ακολουθίες και στην τράπεζα (οσάκις βέβαια γίνεται). Στις συνάξεις ισχύ έχει ο λόγος των προηγούμενων, και μάλιστα του γεροντότερου, και αυτού που έχει κοπιάσει περισσότερο για το μοναστήρι. Τους προηγούμενους δεν τους στέλνουν έξω από το μοναστήρι με διαταγή άλλα παρακαλώντας τους, έστω και αν είναι νέοι. Εάν δεν δεχθούν να

μεταβούν, τότε έχουν το δικαίωμα μέχρι θανάτου να μείνουν ανενόχλητοι στο μοναστήρι. Αυτό συμβαίνει σε όλα τα αγιορειτικά μοναστήρια.

Ο πιο έμπιστος και ο πιο εύστροφος από τους προηγούμενους εκλέγεται σκευοφύλακας. Σε αυτόν εμπιστεύονται όλους τους θησαυρούς, τα μυστικά και τα χρήματα της μονής. Αυτός είναι υπεύθυνος για ό,τι έργο γίνεται στο μοναστήρι, αυτός διατάσσει, διοικεί, στέλνει σε διακονήματα, ασχολείται με τους εργαζόμενους, εκπροσωπεί το μοναστήρι, φροντίζει για την καταβολή των φόρων στους Τούρκους, για τα έσοδα και έξοδα, και γενικά έχει τη φροντίδα για όλες τις εξωτερικές υποθέσεις της μονής. «Με μια λέξη, έχει τη μεγαλύτερη εξουσία από όλους, επίσης όμως και τον μεγαλύτερο κόπο».¹ Και ο Μπάρσκου συνεχίζει περιγράφοντας τους λιγότερο επώνυμους μοναχούς μιας μονής: είναι αυτοί που αναλαμβάνουν άλλα διακονήματα, όπως ο οικονόμος, ο τραπεζάρης, ο δοχειάρης.

Όσον αφορά τους πολλούς, τους ανώνυμους μοναχούς, ο Μπάρσκου παρατηρεί: *Τους απλοϊκούς μοναχούς, που είναι αγράμματοι και ανίκανοι για διακονήματα, τους στέλνουν καθημερινά σε εργασίες, για τις οποίες δεν πληρώνονται, παρά παίρνουν μόνον τροφή και ρούχα. Οι ιερομόναχοι πηγαίνουν σε κοινές εργασίες μόνο μία ή δύο φορές τον χρόνο, όταν υπάρχει απόλυτη ανάγκη. Αυτοί πληρώνονται από τις λειτουργίες τους και από τις ελεημοσύνες... Από την εργασία εξαιρείται και ο απλός μοναχός, που θα κατορθώσει, αφού βγει στη ζητεία μερικές φορές, να φέρει χρήματα στο μοναστήρι.*²

Από την περιγραφή του παρατηρητικού περιηγητή διαφαίνεται με σαφήνεια ότι επώνυμος και επιφανής –και κατά συνέπεια προνομιούχος– μοναχός είναι αυτός που έχει τις ικανότητες να συμβάλει στη διακυβέρνηση αλλά κυρίως στην οικονομική επιβίωση της μοναστικής κοινότητας. Διευκρινίζεται επίσης ότι για τον απλό μοναχό, η μοναδική και διακεκριμένη δραστηριότητα που θα τον

1. Α.-Αι. Ταχιάς, Τα θαυμαστά μοναστήρια του Αγίου Όρους Άθω. Έτσι τα είδε και τα σχεδίασε με ζήλο και πολλή επιμέλεια ο ευλαβής οδοιπόρος μοναχός Βασίλειος Γρηγόροβιτς Μπάρσκου, όταν περιηγήθηκε την ιερή πολιτεία του Άθω το έτος 1744, Θεσσαλονίκη 1998, 49-50.

2. Ό.π., 51.

βγάλει από την ανωνυμία και την αφάνεια και θα του δώσει όνομα και ρόλο στην κοινότητα είναι η συμβολή στην οικονομική ευμάρεια του μοναστηριού.

Οι τομείς όπου ένας μοναχός, Αθωνίτης στην προκειμένη περίπτωση, έχει τη δυνατότητα να δραστηριοποιηθεί στην περίοδο που αναφερόμαστε για να συμβάλει στην οικονομική ευρωστία της μετανοίας του είναι κατεξοχήν δύο: η ανάληψη του διακονήματος της *ζητείας* και η διαχείριση ενός μετοχιού.

Ο θεσμός της *ζητείας*, δηλαδή της οργανωμένης συλλογής ελεημοσυνών (εις χρήμα ή εις είδος) εκ μέρους μιας μονής σε μια οριοθετημένη γεωγραφική περιοχή που ονομάζεται *ταξίδιον* και για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, είναι γνωστός ήδη από τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους. Ωστόσο, αναπτύχθηκε ευρύτατα στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας και ασκήθηκε με ιδιαίτερη ένταση στον 18ο αιώνα. Η επιτυχής άσκηση της *ζητείας* εξαρτάται κυρίως από την ικανότητα του μοναχού να πείσει τους πιστούς στις πόλεις και στα χωριά όπου περιοδεύει να συνδράμουν το μοναστήρι του, από τη δεξιότητά του να δημιουργήσει ένα σταθερό πλέγμα πνευματικών και κοινωνικών σχέσεων με τις τοπικές, αλλά και από την αίγλη και ακτινοβολία της μονής που εκπροσωπεί. Προσοδοφόρο αποτέλεσμα της *ζητείας* έχει άμεσο θετικό αντίκτυπο για τη θέση του μοναχού στη μοναστική του κοινότητα.

Σωζόμενος κώδικας στη μονή Διονυσίου του Αγίου Όρους, όπου καταγράφονται οι οικονομικοί απολογισμοί της *ζητείας*, αποτυπώνει ανάγλυφα την –ανάλογη με τα οικονομικά αποτελέσματα του διακονήματος– ανταμοιβή του μοναχού, με την απόκτηση κάποιου αξιώματος ή την άνοδο στη μοναστηριακή ιεραρχία. Με άλλα λόγια, πιστοποιεί την έξοδο του μοναχού από την αφάνεια και την ανωνυμία.

Παρατίθενται ενδεικτικές εγγραφές από τον κώδικα:

1750 Νοεμβρίου 27, μας ήλθεν ο άγιος εκκλησιάρχης παπα Ιωακείμ Ξανθιώτης από Μεσεμβρίαν... και τον αξιώσαμεν νηούμενον.

Τον αυτόν καιρόν και του αυτού έτους [1754] μας επαράδωσεν και ο γερο Γρηγόρης... και ηξιώσαμεν αυτόν γέροντα.

*1758 Δεκεμβρίου 1, μας ήλθεν ο παπα κυρ Ανθιμος από Διδυμότειχο... και τον ηξιώσαμεν εκκλησιάρχην.*³

Η άσκηση της ζητείας θεωρείται ακόμη περισσότερο επιτυχής για έναν μοναχό όταν συνδυάζεται και με την προσάρτηση στη μονή του και την αξιοποίηση ενός νέου μετοχιού, το οποίο συνήθως είναι κάποιο παρακαμασμένο και υπερχρεωμένο επαρχιακό μοναστήρι που διαθέτει όμως περιουσιακά στοιχεία. Επιτυχής διαχείριση του μετοχιού θα αυξήσει την οικονομική επιφάνεια της κυρίαρχης μονής, θα καταστήσει όμως και τον μοναχό-διαχειριστή επώνυμο οικονομικό και κοινωνικό παράγοντα με κύρος και επιρροή στην τοπική κοινωνία.

Ένα τυπικό παράδειγμα άσημου και ανώνυμου μοναχού που βγαίνει από την αφάνεια των τεικών του μοναστηριού του και αναδεικνύεται όχι βέβαια ως ιστορικό πρόσωπο που απασχολεί τη λεγόμενη μεγάλη ιστορία αλλά ως προσωπικότητα σημαντική στις παρυφές της ιστορίας (όπως μνημονεύεται και στον τίτλο αυτού του κύκλου ομιλιών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών), αναδύεται από την έρευνα μιας σειράς εγγράφων που απόκεινται στο αρχείο της αθωνικής μονής Ιβήρων και χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα (από το 1766 ως το 1809).

Το παράδειγμα δεν είναι το μοναδικό. Θα μπορούσα να ισχυρισθώ μάλιστα ότι είναι τυχαίο, ανάμεσα στα πολλά που μπορούμε να σκιαγραφήσουμε από τα πλούσια μοναστηριακά –κυρίως τα αγιορείτικα– αρχεία.

Πρόκειται για την ιστορία ενός Θρακιώτη μοναχού, ονόματι Διονυσίου, ο οποίος από άσημος μοναστής στη μονή των Ιβήρων εξελίχθηκε μέσα σε σαράντα χρόνια (1770-1809) σε σημαντική προσωπικότητα στην ευρύτερη περιοχή της καταγωγής του.

Θυμίζω ότι ο 18ος αιώνας, εποχή γενικότερης πνευματικής και οικονομικής ανάκαμψης για τον αθωνικό μοναχισμό, είναι και για τη μονή Ιβήρων περίοδος σταθερότητας και ακμής. Η αίγλη και η τιμή που απολαμβάνει στον

3. Σ. Καδάς, *Κώδιξ Ιεράς Μονής Διονυσίου Αγίου Όρους* (αρ. χειρογράφου 627), *in* ' - *ιβ' αι., Άγιον Όρος* 1994, 19, 22, 28.

ορθόδοξο κόσμο το παλλάδιο του μοναστηριού η ιστορική εικόνα της Θεοτόκου Πορταΐτισσας συμβάλλει αποφασιστικά στην οικονομική άνθηση, στην προσήλωση μεγάλου αριθμού νέων μετοχιών της και στην ένταξη στις τάξεις των μοναχών της αξιόλογων λογίων της εποχής.

Ο Διονύσιος καταγόταν από μια αγροτική οικογένεια στην περιοχή της Αίνου, κοντά στον ποταμό Έβρο, στο σημερινό όριο μεταξύ Δυτικής και Ανατολικής Θράκης. Η οικογένειά του, όπως συνέβαινε κατά κανόνα την εποχή αυτή για τη συντριπτική πλειοψηφία των χριστιανών της υπαίθρου και όχι μόνον, δεν είχε επώνυμο. Το όνομά της προφανώς προσδιοριζόταν από το όνομα του πατέρα της φαμίλιας ή το πολύ και από το επάγγελμα που αυτός ασκούσε: π.χ. Δημήτρης του Κώστα ή Δημήτρης του Κώστα αμπατζή (ράφτης των κοντριών μάλλινων ενδυμάτων). Πιθανόν ακόμη να ανήκε σε εκείνη την κατηγορία οικογενειών με πολλά παιδιά, που ένα από τα αγόρια της ταζόταν από τα γενοφάσκια του να ακολουθήσει τον μοναχικό βίο. Δεν ξέρουμε αν στη γενέτειρά του ή σε κάποιο κοντινό μοναστήρι έμαθε κάποια γράμματα, πάντως ο γραφικός του χαρακτήρας φανερώνει άνθρωπο με κάποια μικρή παιδεία.

Αγνοούμε ακόμη πότε εκάρη μοναχός στη μονή Ιβήρων. Ωστόσο, η ένταξή του στην ιβηρίτικη αδελφότητα μάλλον δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαία, εφόσον η παρουσία της μονής Ιβήρων στην ευρύτερη περιοχή και στην πλησιόχωρη Αίνο είναι αισθητή ήδη από το πρώτο μισό του 18ου αιώνα με πολλά και ενεργά μετόχια-μονές. Το 1747, η μονή Θεοτόκου Κορνοφωλιάς στο Διδυμότειχο αναγνωρίζεται από τον πατριάρχη Παΐσιο Β΄ ως μετόχι της μονής, ενώ η σταυροπηγιακή του αξία επικυρώθηκε με σιγίλλιο του πατριάρχη Κυρίλλου Ε΄ το 1756. Ήταν ήδη γνωστή ως μονή της Πορταΐτισσας γιατί στέγαζε –και στεγάζει ως σήμερα– θαυματουργή εικόνα, αντίγραφο της Πορταΐτισσας των Ιβήρων προς τιμήν της οποίας ετελείτο μεγάλη πανήγυρις.⁴ Από την Ανατολική μεριά του Έβρου, στο χωριό Καλύβια Μαλγάρων της επαρχίας Αίνου, πολύ κοντά στα σημερινά ελληνoturκικά σύνορα, το 1762 ο προηγούμενος και

4. Κ. Κουρτίδης, Κορνοφωλέα και η μονή Κορνοφωλέας, *Θρακικά* 13 (1940), 217-222· - Ν. Δούκας, Το μοναστήρι της Κορνοφωλιάς, *Θρακικά* 40 (1966), 139-146.

πνευματικός Ιωσήφ Ιβηρίτης ανέκτισε εκ βάθρων ναό της Θεοτόκου και ευθύς αμέσως έφερε από τη μονή ως «φύλακα και προστάτην» την εικόνα της Θεοτόκου.⁵ Ταχύτατα ο ναός έγινε προσκύνημα και πλήθος προσκυνητών από όλη τη Θράκη συνέρρεε στη μεγάλη πανήγυρη στις 23 Αυγούστου (Απόδοσις της Κοιμήσεως). Σε παρόμοιο προσκύνημα αναδείχθηκε και ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο χωριό Ηρακλείτζα της επαρχίας και επισκοπής Μυριοφύτου και Περιστασέως. Οι κτίτορές του, πριν το 1784, τον αφιέρωσαν εξ αρχής στη μονή Ιβήρων.⁶ Στον 19ο αιώνα, έχοντας αποκτήσει αίγλη και σημαντική περιουσία, με πρωτοβουλία της μονής εξελίχθηκε σε κέντρο περίθαλψης ψυχικά νοσοούντων. Μικρά μετόχια, με ναούς αφιερωμένους στην Πορταΐτισσα, μαρτυρούνται στα τέλη του 18ου αιώνα, στην ίδια την πόλη της Αίνου στο Νεοχώριο των Γανοχώρων και στην Καλλιόπολη.⁷

Μετά τα μέσα του 18ου αιώνα ο Διονύσιος είναι ήδη ιερομόναχος και αναλαμβάνει για λογαριασμό του μοναστηριού το διακόνημα της ζητείας στη γνώριμη σε αυτόν γεωγραφική περιοχή της γενέτειράς του (Αίνος, Μάκρη, Διδυμότειχο, Σαμοθράκη). Προφανώς έξυπνος και προικισμένος και επωφελούμενος από την ιδιαίτερη φήμη της μονής του στην περιοχή, φαίνεται ότι επετέλεσε επωφελώς το διακόνημά του, γεγονός που ήδη στα 1770 του απέφερε τον τίτλο του προηγούμενου.

Γνωρίζοντας τα εκκλησιαστικά δρώμενα της περιοχής και έχοντας αποκτήσει αρκετά χρήματα, εύκολα διαπραγματεύθηκε με τους κατοίκους της Σαμοθράκης την αφιέρωση της χρεωμένης μονής του Αγίου Αθανασίου στο νησί ως μετοχιού της μονής Ιβήρων.⁸

5. Μνεία στο Π. Λέκκος, *Οι μονές της Βόρειας και Ανατολικής Θράκης*, Θεσσαλονίκη 1999, 366-367.

6. Ε. Ζήσης, *Μετόχια μονής Ιβήρων*, *Θρακικά* 10 (1938), 288-294.

7. Μ. Γεδεών, *Μνήμη Γανοχώρων*, Κωνσταντινούπολη 1913, 54- Κ. Βαφειδης, *Ανάλεκτα Καλλιπόλεως - II. Το εν Καλλιπόλει μετόχιον της εν Αθω Ιεράς μονής των Ιβήρων*, *Θρακικά* 44 (1970), 49-50- Π. Λέκκος, *Οι μονές της Βόρειας και Ανατολικής Θράκης*, Θεσσαλονίκη 1999, 328-329, 349.

8. Συνοπτικά περί Σαμοθράκης βλ. Σόφη Παπαγεωργίου, *Σαμοθράκη. Ιστορία του νησιού από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια ως το 1914*, Αθήνα 1982.- J. Koder με τη συνεργασία P. Soustal-

Η πρώτη αφιέρωση του μοναστηριού έγινε τον Φεβρουάριο του 1771. Όπως αναφέρει το έγγραφο που συντάσσουν και υπογράφουν οι ιερείς και πολλοί κάτοικοι του νησιού, για να μη πάνε χαμένοι οι κόποι των πατέρων τους και καθεί το μνημόσυνο των χριστιανών που το ευεργέτησαν, με κοινή απόφαση αφιερώνουν στη μονή Ιβήρων το μοναστήρι του Αγίου Αθανασίου. Εκτός από την εκκλησία και τα κελλιά παραδίδουν στον εκπρόσωπο της μονής προηγούμενο Διονύσιο και όλη την κινητή και ακίνητη περιουσία του. Ανάμεσα σε άλλα, παραδίδουν τα ασημικά της εκκλησίας διακόσια δράμια, ένα παλιό μύλο, μαντιριά, εκατό μουτζούρια χωράφια, δέκα καματερά βόδια, έξι αγελάδες, δέκα φοράδες και άλογα, τριάντα πρόβατα και ένα στρέμμα αμπέλι. Έναντι της δωρεάς, η κυρίαρχη μονή και ο Διονύσιος προσωπικά αναλαμβάνουν και το χρέος του μοναστηριού που ανέρχεται σε εκατόσια τριάντα πέντε γρόσια.⁹

Η αφιέρωση, που έγινε στους τελευταίους μήνες της αρχιερατείας στη μητρόπολη Μαρωνεΐας του Καλλινίκου χωρίς να επικυρωθεί από τον ίδιο, φαίνεται ότι έμεινε για μερικά χρόνια εκρεμής. Υποθέτω ότι η αντίδραση πρέπει να προήλθε από τον μητροπολίτη Μαρωνεΐας Νεόφυτο ο οποίος, αναλαμβάνοντας τη μητρόπολη Μαρωνεΐας τρεις μήνες αργότερα (Μάιος του 1771), αρνήθηκε να την επικυρώσει. Προφανώς, ελπίζοντας στην ανάκαμψή τους, δεν ήθελε να χάσει δύο ιδρύματα που ανήκαν σε αυτόν.

Ωστόσο ο Διονύσιος ήξερε να περιμένει. Στα χρόνια που ακολούθησαν το μοναστήρι δεν ορθοπόδησε. Αντίθετα, οι Σαμοθρακιώτες δανείζονται εκ νέου χρήματα (200 γρόσια), αυτή τη φορά από τον ίδιο τον Διονύσιο, για να αντιμετωπίσουν έκτακτες ανάγκες του. Πέντε χρόνια αργότερα, το 1776, διαπραγματεύεται εκ νέου με τους κατοίκους του νησιού την αφιέρωση της μονής. Η οριστική εκχώρηση έγινε με τη σύμφωνη γνώμη και του οικείου

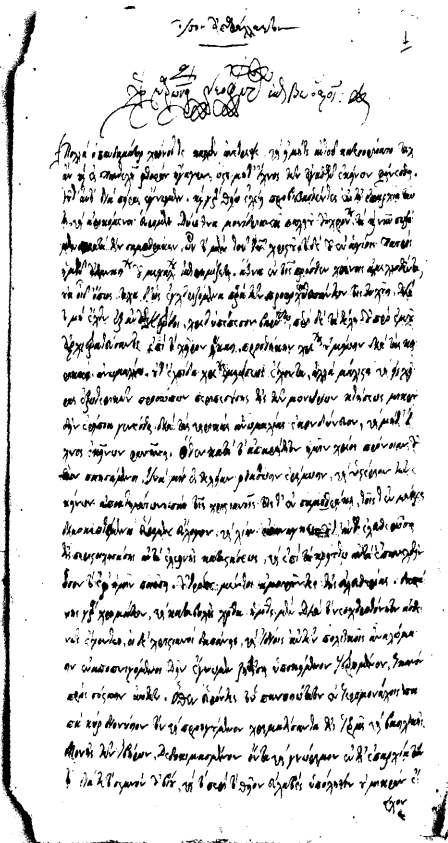
A. Koder, *Aigaion Pelagos. Die Nördliche Ägäis* (Tabula Imperii Byzantini, 10), Βιέννη 1998, 273-275. Για τη μονή του Αγίου Αθανασίου βλ. Ε. Παπαθανασίου, *Περί του μονυδρίου Αγίου Αθανασίου Αλωνίων Σαμοθράκης, Περί Θράκης 2* (2002), 113-147 και Koder, *ό.π.*, 132-133 (όπου λανθασμένα αναφέρεται ως μετόχι της μονής Μεγίστης Λαύρας του Άθω).

9. Παπαθανασίου, *ό.π.*, 119.

μητροπολίτου αυτή τη φορά, ο οποίος φαίνεται όχι μόνον να εγκρίνει την πριν πέντε χρόνια πράξη του ποιμνίου του αλλά και να διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο (εικ. 1).¹⁰

Το αφιερωτήριο έγγραφο –όπου εμφανίζεται τώρα και ένα ακόμη μονύδριο της Σαμοθράκης, εκείνο του Σωτήρος Χριστού, και έχει συγχρόνως και τη μορφή συμφωνητικού με τον επικώριο μητροπολίτη Μαρωνείας Νεόφυτο– δείχνει έναν άνθρωπο που έχει μάθει να διαπραγματεύεται αλλά συγχρόνως και να αναλαμβάνει κάποιο ρίσκο. Γίνεται οικονόμος (δηλαδή διαχειριστής) για

Εικ. 1. Έγγραφο αφιερώσεως των μονών του αγίου Αθανασίου και του Σωτήρος Χριστού στη Σαμοθράκη προς τη μονή Ιβήρων, 1 Ιανουαρίου 1776. (Αρχείο μονής Ιβήρων. Αντίγραφο επικυρωμένο από τον μητροπολίτη Μαρωνείας Νεόφυτο, φ. 1)

10. Ο.π., 120-121.

λογαριασμό της μονής Ιβήρων σε δύο υπερχρεωμένα ιδρύματα (το χρέος ανέρχεται τώρα σε 3.500 γρόσια) που κινδυνεύουν να μεταβληθούν σε ερείπια, σε έναν μικρό τόπο του οποίου οι κάτοικοι «εναποπνίγονται», όπως σημειώνεται στο αφιερωτήριο έγγραφο, από φόρους και χρέη. Επιπλέον, αναλαμβάνει την υποχρέωση να αποδίδει προς τον εκάστοτε μητροπολίτη τέσσερα φλωρία ετησίως, ως εμβατικό και ως αποζημίωση για την ελεύθερη είσπραξη των δωρεών των χριστιανών.

Συμφωνίες μεταξύ κατοίκων ενός οικισμού, τοπικού επισκόπου και αγιορειτικής –και όχι μόνον– μονής είναι συνήθεις την περίοδο αυτή. Παρακμασμένα μοναστήρια προσαρτώνται ως μετόχια σε μονές, παραμένουν όμως ενοριακά καταβάλλοντας επίσης τέλος προς τον οικείο ιεράρχη. Ακριβώς ίδια είναι η περίπτωση της αφιερώσεως της μονής της Θεοτόκου, της επιλεγόμενης Στυλάρη, προς τη μονή Κουτλουμουσίου στο νησί του Μαρμαρά στην Προποντίδα το 1787.¹¹

Στα χρόνια που ακολούθησαν, ο οικονόμος Διονύσιος έγινε κυριολεκτικά ο νέος κτίτωρ των μονυδρίων. Επισκεύασε τους ναούς και τους εξόπλισε με κειμήλια, οικοδόμησε κελλιά και σταύλους, μετέφερε νερό στον Άγιο Αθανάσιο και αύξησε εντυπωσιακά την περιουσία τους. Ενδεικτικά αναφέρεται στο πρώτο «κατάστικον παραδόσεως», δηλαδή οικονομικό απολογισμό προς την κυρίαρχη μονή Ιβήρων ότι, δώδεκα χρόνια μετά την οριστική δωρεά (στα 1788) οι λίγες δεκάδες αιγοπρόβατα που παρέλαβε αυξήθηκαν σε 1.000. Αύξησε ακόμη τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις αγοράζοντας χωράφια εκατό κοιλών. Φύτεψε νέα αμπέλια, αγόρασε 26 άλογα και φοράδες και 10 αγελάδες. Για όλα τα παραπάνω ξόδευσε 9.730 γρόσια, έχοντας μάλιστα εξοφλήσει και το αρχικό χρέος των μοναστηριών (εικ. 2).

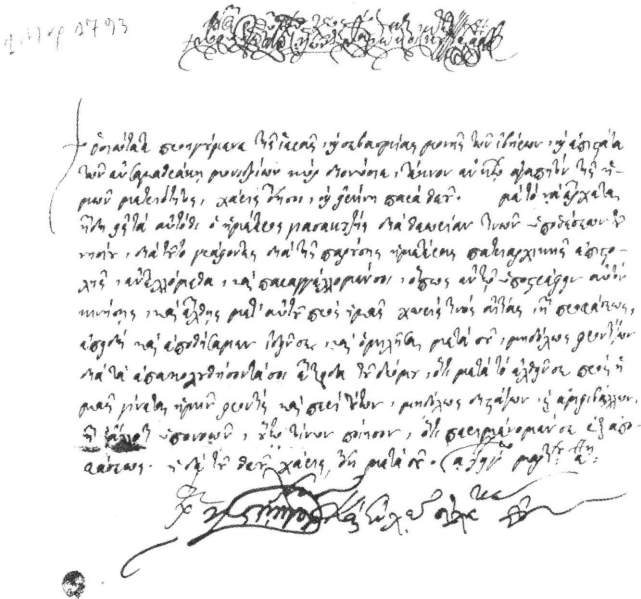
Το ίδιο έτος, με την ουσιαστική ανάκαμψη των μονυδρίων, έρχεται η σειρά και της κυρίαρχης μονής να ζητήσει τα δικαιώματά της. Και στην περίπτωση αυτή φαίνεται ότι ο Διονύσιος είναι καλός διαπραγματευτής. Η συμφωνία μετα-

11. *Actes de Kutlumus*, έκδ. P. Lemerle, Παρίσι 1988², έγγρ. υπ' αρ. 73 (Archives de l'Athos II2). Ο πρώτος Κουτλουμουσιανός οικονόμος, Διονύσιος, καταβάλλει και αυτός στον αρχιεπίσκοπο Προκοννήσου Ανανία ακριβώς το ίδιο επίσης τέλος: 4 χρυσά φλωρία (ήγουν ένδεκα γρόσια).

και στο κοινόν (δηλαδή τη χριστιανική κοινότητα) όχι μόνον της Σαμοθράκης αλλά και της Αίνου. Στα 1795, για να ανταπεξέλθει στις δραστηριότητές του, φθάνει να έχει δεκατέσσερα άτομα λαϊκό προσωπικό, τσομπάνηδες και υπηρέτες.

Ως επώνυμος παράγοντας, με προφανή επιρροή στο νησί της Σαμοθράκης και στην απέναντι θρακική ακτή, συνάπτει και διατηρεί φιλικές σχέσεις με πρόσωπα της ανώτατης εκκλησιαστικής ιεραρχίας, όπως τον πατριάρχη Νεόφυτο Ζ΄, που δεν είναι άλλος από τον πρώην Μαρωνείας Νεόφυτο που ανέβηκε εντωμεταξύ στον πατριαρχικό θρόνο το 1789. Τα πατριαρχικά γράμματα του τελευταίου, παρά τον επίσημο χαρακτήρα τους, μαρτυρούν τη στενή προσωπική σχέση και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του πατριάρχη για τον Διονύσιο και τα μοναστήρια του (εικ. 3). Δεν είναι τυχαίο ότι στα 1791 ο Νεόφυτος επικύρωσε με τον πλέον επίσημο τρόπο (με πατριαρχικό σιγίλλιο) την κατοχή των μονών από τη μονή Ιβήρων.

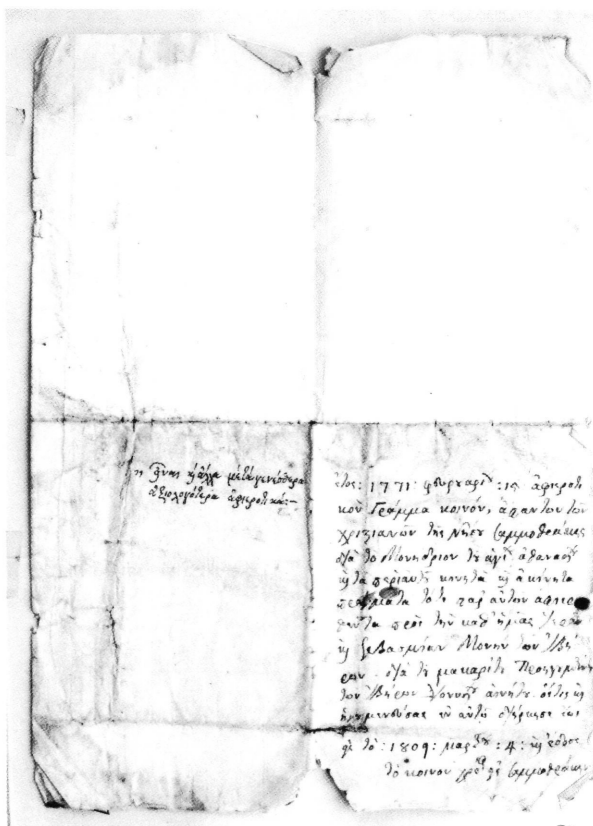
Ο Διονύσιος πέθανε το 1809 στη Σαμοθράκη, αφήνοντας πίσω του δύο ανακαινισμένα και ακμαία –για τα μέτρα τους– μοναστήρια και αρκετές χορη-

Εικ. 3. Πατριαρχικό γράμμα του Νεοφύτου Ζ΄ προς τον προηγούμενο Διονύσιο Ιβηρίτη στη Σαμοθράκη, 1 Μαρτίου 1793. (Αρχείο μονής Ιβήρων. Πρωτότυπο)

γίες σε ιερά ιδρύματα του νησιού, της πατρίδας της Αίνου καθώς και στο μοναστήρι των Ιβήρων, όπου διασώζεται η μνήμη του ως σήμερα (εικ. 4).

Αυτά είναι γνωστά από τη μικρή ιστορία του ιερομονάχου μας. Ενός άσημου μοναχού που βήμα-βήμα ξεπέρασε την ανωνυμία της μοναστικής απομόνωσης και αναδείχθηκε σε τοπικής εμβέλειας οικονομικό και ασφαλώς κοινωνικό παράγοντα, με ισχύ και κύρος τόσο στη μικρή χριστιανική κοινότητα όπου δραστηριοποιήθηκε όσο και στο μοναστήρι που του έδωσε τη δυνατότητα να σταδιοδρομήσει. Το όνομα του Διονυσίου ασφαλώς δεν το συναντούμε ούτε πρόκειται να το συναντήσουμε ποτέ σε κάποιο εγχειρίδιο εκκλησιαστικής ιστορίας. Πιθανόν να αποτελέσει μόνον ένα μικρό κεφάλαιο σε κάποια μονογραφία της τοπικής ιστορίας του νησιού της Σαμοθράκης.

Εικ. 4. Σημείωμα (19ου αιώνα) αναφερόμενο στον προηγούμενο Διονύσιο Ιβήριτη (καταλαμβάνει το verso του β' φύλλου στο πρώτο έγγραφο αφιερώσεως της μονής του αγίου Αθανασίου στη Σαμοθράκη προς τη μονή Ιβήρων, 15 Φεβρουαρίου 1771). (Αρχείο μονής Ιβήρων. Πρωτότυπο)

Ανήκει όμως στην κατηγορία πολλών αυτοδημιούργητων ανωνύμων στους οποίους η μοναστική σταδιοδρομία επέτρεψε να σπάσουν –ως ένα βαθμό βέβαια– την παραδεδομένη κοινωνική ιεραρχία και να εισέλθουν στον κύκλο των ισχυρών της τοπικής χριστιανικής κοινωνίας. Να γίνουν επώνυμοι, δηλαδή εύκολα αναγνωρίσιμοι στην εποχή τους, και να δεικνύσουν τη μνήμη τους τόσο στον μικρόκοσμο του μοναστηριού τους όσο στη μικρή γεωγραφική περιφέρεια όπου ανέπτυξαν τη δράση τους.

Οι προσωπικότητες αυτές, όπως ανέφερα στην αρχή, δημιουργούνται και λειτουργούν αξιοποιώντας παγιωμένους μοναστικούς θεσμούς και δεδομένους μηχανισμούς της εποχής τους.

Και ο θεσμός μέσα στον οποίο λειτουργεί ο μοναχός στα μεταβυζαντινά χρόνια είναι το ιδιόρρυθμο μοναστήρι, όπου τα διακονήματα μοιράζονται και είναι αμοιβάσιμα και στο οποίο η μέθοδος αξιοποίησε των μετοχιών έχει διαφοροποιηθεί σε σχέση με τα βυζαντινά χρόνια. Ο Διονύσιος ονομάζεται παντού οικονόμος ή επιστάτης, ωστόσο το περιεχόμενο του όρου «διακόνημα» δεν έχει την ίδια σημασία όπως στη βυζαντινή εποχή.

Στο ιδιόρρυθμο σύστημα, η μονή-μετόχιο δεν διοικείται πλέον από αδελφό της μονής διορισμένο ως οικονόμο, ο οποίος διαχειρίζεται την περιουσία του και δίνει άμεσο απολογισμό στη μονή παραμένοντας στην ανωνυμία του κοινοβίου με μόνη απολαβή «τον μισθόν των φρονίμων οικονόμων» του Ευαγγελίου. Το μετόχι τώρα *πακτώνεται* (δηλαδή ενοικιάζεται) σε μοναχό της μονής, ο οποίος αναλαμβάνει όλα τα τακτικά και έκτακτα έξοδα, καρπούμενος προσωπικά το πλεόνασμα. Το μοναστήρι εκτιμά την πρόσοδο του μετοχιού και ορίζει το αντίστοιχο επίσιο ενοίκιο. Το σύστημα πακτώσεως των μετοχιών μιας μονής στους ίδιους της τους μοναχούς βρίσκεται εν λειτουργία ήδη από τον 15ο αιώνα. Η πάκτωση ισχύει συνθήως για μια τετραετία ή πενταετία. Μεγαλύτερη διάρκεια συνδυάζεται με έκτακτες δαπάνες του ενοικιαστού μοναχού, εξόφληση χρεών προηγούμενων ενοικιαστών, εκτεταμένες οικοδομικές εργασίες ή επιτυχή διαχείριση.

Ο νέος τρόπος εκμεταλλεύσεως μετοχιών φαίνεται να είναι περισσότερο επωφελής για μια μονή. Έχει ένα –κατά το μάλλον ή ήπουν– σταθερό έσοδο

και δεν εμπλέκεται σε πολύπλοκες φορολογικές διαδικασίες, τις οποίες είναι υποχρεωμένος να αντιμετωπίσει ο ενοικιαστής. Η ενοικίαση μετοχιού σε μοναχό της ίδιας αδελφότητας είναι και από άλλη πλευρά επωφελής για τη μονή. Ο ίδιος κάποια στιγμή θα επιστρέψει, και επιστρέφει συνήθως, στη μονή της μετανοίας του. Επιτυχής διαχείριση θα του αποφέρει αρκετά χρήματα όχι μόνο για να ζήσει άνετα αυτός και οι καλόγεροι-υποτακτικοί του στο ιδιόρρυθμο μοναστήρι, αλλά θα αφήσει και πλεόνασμα το οποίο θα διατεθεί για χορηγία μέσα στην ίδια τη μονή. Και η χορηγία, όπως αυτή μαρτυρείται σε πλήθος από κτιτορικές ή αφιερωματικές επιγραφές σε οικοδομήματα, ζωγραφικά έργα, εικόνες και άλλα πολύτιμα αντικείμενα, είναι αυτή που αναδεικνύει την επωνυμία του μοναχού και εξασφαλίζει τη διάσωση του ονόματός του, τουλάχιστον στον μικρόκοσμο της μονής του.

